

ERMƏNİLƏRİN MƏSKUNLAŞMA STRATEGİYASI VƏ XOCALI SOYQIRIMI

Cavid VƏLİYEV,

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzinin aparıcı elmi işçisi, Ankara Universitetinin doktorantı.

Giriş

Bir neçə əsr öncə türk torpağı olan və hətta qurulduğu dövrdə əhalisinin yarısı türk olan Ermənistan Respublikasında bu gün bir türk belə yaşamır. Ermənistan Respublikası etnik təmizləmə, daha dəqiqi, torpaqlarını türklərdən təmizləmə prosesinə planlı şəkildə 1800-cü ildən başlamış, 1905, 1918, 1948 və 1988-ci illərdə davam etdirmişdir. Bu proses türklərin Ermənistanın ərazi bütövlüyünə hörmət etdiyi, onlara təhlükə törətmədiyi və heç bir xarici güclə əməkdaşlıq etmədiyi bir vaxtda yaşanmışdır. Türklər vaxtilə torpaqlarında yer verdikləri ermənilər tərəfindən öz torpaqlarından qovulmuşdur. Sonradan ermənilərin bu fəaliyyətləri indiki Ermənistan ərazisindən kənara çıxmış, etnik təmizləmə və soyqırım fəaliyyətinə çevrilmişdir. Türklər Ermənistandan son dəfə kütləvi şəkildə 1988-ci ildə qovuldu. Və beləliklə, Ermənistanda bu gün bir nəfər də olsun türk yaşamadığı halda, türk respublikalarında minlərcə erməni qanuni və ya qeyri-qanuni şəkildə yaşamaqdadır.

Ermənilərin Cənubi Qafqazda dövlət qurma istəkləri ilk dəfə XVI əsrin sonu XVII əsrin əvvəllərində baş qaldırmışdır. Ecmiadzin erməni kilsəsinin bu bölgədə olması ermənilərin İrəvan xanlığı və ona yaxın ərazilərə xüsusi əhəmiyyət verməsinə səbəb olmuş, onlar bu bölgəni müqəddəs bir yer olaraq qəbul etmiş və bütün diqqətlərini buraya yönəlmişlər.¹

Bu dövrdə səfəvilərin xarici ticarətinin inkişafında mühüm rol oynadıqları üçün ermənilərə bəzi imtiyazlar verilmişdi. Bu imtiyazlar ermənilərdə dövlət qurma arzusunu yaratmışdır. Ermənilər səfəvilərin xarici ticarət siyasətində artan rollarından istifadə edərək əlaqələr qurmağa çalışdılar. Avropa dövlətlərindən dəstək almaq üçün istifadə etməyə başladılar. Bir tərəfdən Avropanın Fransa, Prussiya və İtaliya kimi dövlətləri ilə görüşən erməni din adamları və tacirləri, digər tərəfdən Səfəvi hökmdarı I Şah Abbasla münasibətlərini qorumağa çalışdılar. Səfəvi sarayında qazanmış olduqları etibar sayəsində onlar Səfəvi dövlətinin xarici siyasətində də mühüm vəzifələr tutmağa başladılar. Lakin Avropa ilə Səfəvi dövləti arasında münasibətlərin yaxşı olması səbəbindən ermənilər istədikləri dəstəyi ala bilmədilər.²

Ermənilərin dövlət qurma arzuları ilə eyni vaxtda Çar Rusiyasında bölgədə öz maraqları ilə ön plana çıxması dövrün mühüm hadisələrindən idi. Bunu nəzərə alan ermənilər çox keçmədən Rusiyadan dəstək ummaga başladılar. XVII əsrdən başlayaraq Çar Rusiyasının xarici siyasətində isti dənizlərə enmə siyasəti üstünlük qazanmağa başladı. Rusların Qafqazı işğal etmək, Osmanlıya və İrana qarşı Azərbaycan torpaqlarında bir xristian dövləti qurmaq planlarında ermənilər önə çıxırdılar. Rusiya çarı I Pyotr bu planları quranda erməni əsilli İsrail Ori onun hüzuruna "Böyük Ermənistan" ın xəritəsi ilə gəldi. Bu ziyarət Cənubi Qafqazda dördmərhləli erməni məskunlaşdırılmasının əsasını qoydu.³

Dördmərhləli erməni məskunlaşdırılması və Xocalı soyqırımı

1722-1887-ci illəri əhatə edən birinci mərhələdə əsas məqsəd İran və Osmanlı ərazilərində yaşayan erməniləri Azərbaycan ərazisinə köçürmək, münbitliyinə və coğrafi mövqeyinə görə fərqlənən torpaqlarda yerləşdirmək yolu ilə onların sayını süni şəkildə artırmaq olmuşdur. Ermənilər ilk olaraq 1724-cü ildə I Pyotrun fərmanı ilə Xəzərsahili ərazilərdə Mazandaran, Gilan, Bakı və Dərbənd vilayətlərində yerləşdirilmişdir. Bundan sonra 1828-ci il Türkmənçay və 1829-cu il ədirmə müqavilələri ilə Osmanlı və İran ərazilərindəki ermənilərin kütləvi şəkildə İrəvan, Naxçıvan və Qarabağ vilayətlərinə köçürülməsi davam etdirildi.⁴ Ermənilər Çar Rusiyasının köməyi ilə bu coğrafiyada saylarını çoxaldaraq, özlərini yazıq, lakin bacarıqlı insanlar kimi tanıdaraq, yerli insanlar arasında etimad "qazanmış", iqtisadi vəziyyətlərini yaxşılaşdırmış, torpaqlarını genişləndirmişlər. Beləliklə, Çar Rusiyasının yeritdiyi siyasət nəticəsində bu coğrafiyada məskunlaşan əhalinin say tərkibi dəyişməyə başladı.

İkinci mərhələ təşkilatlanma mərhələsidir (1887-1918-ci illər). Bu mərhələdə Qərbi Avropa və Rusiyadakı inqilabların təsiri ilə ermənilər XIX əsrin 80-90-cı illərindən etibarən siyasi sahədə təşkilatlanmağa başladılar. 1887-ci ildə bir qrup millətçi erməni tərəfindən Cenevrədə "Hınçak" ("Can"), 1890-cı ildə isə Tbilisidə radikal "Daşnaksütyun" ("Birlik") adlı partiyalar yaradıldı. Bu partiyalar Rusiyada və Osmanlı imperiyasının sərhədləri

¹ Oktay KIZILKAYA, "Revan (İrəvan) və İğdır Yöresinde Demografik Yapının Ermeniler Lehine Dönüştürülmesi Süreci (1828-1920)", *Erciyez Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü dergisi*, №22, 2007, s. 299.

² Vaqif ARZUMANLI, Nazim MUSTAFA, *Tarixin qara səhifələri: deportasiya, soyqırım, qaçqınlıq*, Bakı: Qartal, 1998, s.6.

³ *Yenə orada*, s. 7.

⁴ *Yenə orada*, s. 12-22.

daxilində yaşayan ermənilərlə birgə "Böyük Ermənistan"ı qurmaq üçün fəaliyyət göstərməyə başladılar.⁵ Millətçi erməni partiyalarının, xüsusən də "Daşnaksütyun"un fəaliyyət sahəsinə bütün Cənubi Qafqaz, Osmanlı imperiyasının Anadolu və Avropa əraziləri, eləcə də İranın Azərbaycan türklərinin yaşadığı yerlər daxil idi. Cənubi Qafqazın Çar Rusiyası tərəfindən işğalından sonra təşkilatlanmış ermənilər 1905-1907-ci illərdə Azərbaycan türklərinə qarşı ilk kütləvi qırğın və terror aktlarını həyata keçirdilər. Bu qanlı hadisələr 1918-1920-ci illərdə də davam etdirildi və nəticədə, 10 minlərlə azərbaycanlı öldürüldü, 100 minlərlə insan öz doğma torpaqlarından qaçqın düşdü.

Üçüncü mərhələ 1918-1988-ci illəri əhatə edir. Bu mərhələdə ermənilərin həyata keçirdikləri siyasətin ana xəttini Cənubi Qafqazda qurduqları dövlətin ərazisində yaşayan bütün qeyri-erməni millətləri bu ərazilərdən qovmaq və yalnız ermənilərdən ibarət monoetnik bir Ermənistan dövləti qurmaq təşkil etmişdir. 1918-ci ilin may ayında qurulan Ermənistan dövlətinin paytaxtı yox idi o zaman Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti millətçi erməni terror təşkilatlarının fəaliyyətlərini dayandıracaqqları təqdirdə İrəvanın Ermənistan paytaxt olaraq verilməsinə razılıq vermişdi. Bir az sonra isə Azərbaycanın Zəngəzur və Göyçə vilayətlərinin Bolşevik Rusiyası tərəfindən ermənilərə "hədiyyə" olunması nəticəsində qurulduğu dövrdə 9 min km² olan Ermənistan ərazisi 29 min km²-ə çatdırıldı.⁶

1935-ci ilə qədər Ermənistanda kənd, qəsəbə və coğrafi adların 95%-i Azərbaycan dilində idi. Bu coğrafiyada türk dilində olan yer adlarının erməniləşdirilməsi son illərə qədər davam etdirilmişdir. 1991-ci ildə Ermənistan Prezidenti Levon Ter-Petrosyanın göstərişi ilə 90 kəndin adı dəyişdirilərək erməniləşdirildi. Hal-hazırda Azərbaycanın işğal altında olan bütün coğrafi obyektlərinin adı erməniləşdirilmişdir.

Üçüncü mərhələni əhatə edən dövrdə ermənilərin təzyiqləri nəticəsində 1930cu illərdə dağınıq bir vəziyyətdə Ermənistanı tərk edənlərdən başqa, 1948-1953cü illərdə 110 min, 1988-1989-cu illərdə isə 230 min azərbaycanlı məcburən öz torpaqlarından qovuldu.⁷

Dördüncü mərhələ (1988-1994) Ermənistanın məskunlaşdırma siyasətinin *irredantizm*⁸ növünü qəbul etdiyi dövrü əhatə edir. Ermənistan Azərbaycan torpaqlarını işğal etməsini xalqların öz müqəddəratını təyin etmə prinsipi şəklində leqallaşdırmağa çalışsa da, hələlik bu taktika beynəlxalq praktikada qəbul edilməmişdir.

1980-ci illərin əvvəllərindən etibarən Ermənistanda yaşayan azərbaycanlılara qarşı hücum və təzyiqlər siyasəti həyata keçirilməyə başlandı. 1988-ci ildən bu təzyiqlər daha da intensivləşdi. Nəticədə, 1988-1989-cu illərdə 230 min azərbaycanlı öz doğma torpaqlarından qovuldu.⁹ Azərbaycana qarşı 1988ci ildə başlanılan müharibə nəticəsində Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti və onun ətrafındakı 7 rayon Ermənistan tərəfindən işğal olundu. Bu işğal BMT Təhlükəsizlik Şurasının 822, 853, 874, 884 sayılı qətnamələrində, Avropa Şurası və İslam Konfransı Təşkilatının qəbul etdiyi bir çox qətnamələrdə, həmçinin 2008-ci il martın 14-də BMT Baş Assambleyasında qəbul edilmiş "İşğal olunmuş Azərbaycan torpaqlarında son vəziyyət" başlıqlı qərarla öz əksini tapmışdır.

Xocalı soyqırımını dördüncü mərhələdə törədirsə də, Ermənistanın XIX əsrdən bu günə qədər Anadolu, Cənubi Qafqaz və Cənubi Azərbaycanda həyata keçirdiyi siyasətin bir parçasıdır.

Xocalı Birinci Dağlıq Qarabağ müharibəsi dövründə

1991-ci ilin sonunadək Dağlıq Qarabağ ətrafında ciddi bir silahlı toqquşma baş verməmişdi. Bu tarixə qədər azərbaycanlılar Ermənistandan, ermənilər isə Azərbaycandan qovulmuşdu. Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində tarazlıq qorunurdu.

Rusiya Federasiyasında 1991-ci ilin avqust ayında baş vermiş çevrilişdən sonra SSRİ-nin dağılması prosesi sürətləndi, çox keçmədən sovet ordusu Qarabağı tərk etməyə başladı. Bu tərk etmə prosesi ermənilər üçün bir fürsətə çevrildi, çünki ermənilər hələ SSRİ dağılmamışdan əvvəl Qarabağı ələ keçirmək üçün hazırlıq görürdülər. 1998-2008-ci illərdə Ermənistanın prezidenti olmuş Dağlıq Qarabağ erməni Robert Köçəryan bu fürsəti aşağıdakı şəkildə açıqlayır: "Sovet ordusu Qarabağdan çıxandan sonra biz azərbaycanlılarla baş-baş qaldıq. Lakin biz təşkilatlanmışdıq və ən azı 3-4 illik gizli təcrübəmiz var idi. ərazidəki bütün sovet silahları bizə qaldı və biz onların silahları aparmalarına icazə vermədik".¹⁰ 1991-ci il dekabrın 22-də Xankəndində ermənilər sovet ordusunun hərbi bazalarına hücum edərək bütün silah-sursatı və zirehli texnikanı ələ keçirdilər. Rus əsgərlərini isə qovdular.¹¹ Sovet qanunlarına görə, belə bir vəziyyətdə hərbiçilər yalnız silah-sursatı və zirehli texnikanı yararsız hala gətirdikdən sonra ərazini tərk etməli idilər.

Sovet silahlarını ələ keçirən ermənilər çox keçmədən Dağlıq Qarabağın mərkəzi şəhəri olan Xankəndini işğal etdilər və azərbaycanlılar şəhəri tərk etmək məcburiyyətində qaldılar. Lakin şəhərrətrafi ərazilərdə azərbaycanlılar

⁵ "Daşnaksütyun" və "Hınçak" terror təşkilatları haqqında ətraflı məlumat üçün bax: Orhan DOĞAN, "Ermeni Komiteleri Hınçak ve Taşnaksütun (Rus Adalet Bakanı Y. Muravyevin Ermeni Komitelerine İlişkin Raporu)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, №20, 2008, s. 307-328.

⁶ Aygün ATTAR, *Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005.

⁷ Hatem CABBARLI, "Geçmişten Günümüze Ermenistan'da Azerbaycan Türkleri", *Ermeni Araştırmaları*, №4. www.avim.org.tr/makaletekl.php?makaleid=490, (19 Mart 2010).

⁸ Irredantizm italyan mənşəli söz olub bir dövlətin qonşu dövlətin ərazisindəki dili, dini, soyu və mədəni kimliyi eyni olan soydaşlarını bəhanə edərək onun torpaqlarını ələ keçirməsidir.

⁹ *Göstərilən əsəri*.

¹⁰ Thomas DE WAAL, *Black Garden: Armenia and Azerbaijan through Peace and War*, New-York University Press, 2004.

¹¹ *Yenə orada..*

məskunlaşmışdı. Xankəndidən 25 km şərqdə Ağdam şəhəri, 10 km şimalda Qarabağın tək hava limanına sahib Xocalı şəhəri, cənub tərəfdə isə Şuşa şəhəri yerləşirdi. Bu səbəbdən Xankəndini ələ keçirən ermənilər Ermənistanla dağların üstündən vertolyotla əlaqə yarada bilirdilər.¹²

Sovet silahlarını ələ keçirdikdən sonra ermənilərin Qarabağa hücumları intensivləşdi. Onların ilk məqsədləri Xankəndi ətrafındakı kəndlərdən azərbaycanlıları çıxarmaq və Ermənistanla qurudan əlaqələri bərpa etmək idi. 1991-ci il sentyabrın 24-də Ağdərənin İmarət Qərvənd, oktyabrın 30-da Tuğ və Sələkətin, noyabrın 12-də Axullu, 19-da Xocavənd, dekabrın 15-də isə Cəmilli kəndləri 366-cı motoatıcı alayın hərbiçiləri və zirehli texnikanın dəstəyi ilə işğal olundu.¹³ Fevralın əvvəlində isə növbəti Azərbaycan kəndləri Malibəyli, Qaradağlı və Ağdaban ermənilər tərəfindən işğal olundu və bu zaman 99 sivil insan həyatını itirdi, 140 nəfər isə yaralandı.¹⁴ Beləliklə, Xankəndinin ətrafı azərbaycanlılardan təmizləndi. Xocalı ətrafındakı mühasirə həlqəsi isə yavaş-yavaş daralmağa başladı.

Ermənilərin növbəti hədəfi Xocalı şəhəri idi. Xocalının strateji bölgədə yerləşməsi 1988-ci ildən etibarən mütəmadi olaraq erməni hücumlarına məruz qalmasına səbəb olurdu.¹⁵ Xocalı hətta 1905-1907-ci illərdə də ermənilər tərəfindən yandırılmışdı.¹⁶ Azərbaycanın ən qədim bölgələrindən biri olan bu şəhərin əsası Xocalı ailəsi tərəfindən qoyulmuşdur.¹⁷ əhalisinə görə Xocalı bölgədə Şuşadan sonra ikinci yeri tuturdu. Şəhərdə yerli azərbaycanlı əhalidən başqa 1988-ci ilin sentyabrında Xankəndidən, noyabr ayında Ermənistandan köçən azərbaycanlılar və 1989-cu ildə Özbəkistanın Fərqanə şəhərindən köçərək Azərbaycana gələn Axısqa türkləri də yaşayırdı.¹⁸ Erməni hücumundan qaçıb bu əraziyə gələnlərlə birlikdə Xocalıda 9 min insan yaşayırdı. əhalisinin sayı artdığına görə Xocalı şəhər statusu almışdı.¹⁹ Xocalıda iki orta məktəb, mədəniyyət evi, iki kitabxana, sağlamlıq mərkəzi, xəstəxana, XIV əsrə aid məzarlıq, şəhərin ətrafında Son Tunc və İlk Dəmir dövrlərinə aid abidələr var idi. Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətinə aid ilk abidələr b.e.ə. XIII-VII əsrlərə aiddir və Xocalı yaxınlığında yerləşir.²⁰

1991-ci ilin yanvar ayında Xocalıya gedən amerikalı jurnalist Tomas Goltz şəhərdəki vəziyyəti belə təsvir etmişdi: "Şəhərdə telefon işləmir, elektrik və istilik sistemləri sıradan çıxıb. Şəhərin Azərbaycanın digər bölgələri ilə əlaqəsi yüksək riskli vertolyot uçuşları ilə qurulur".²¹ Beləliklə, 1991-ci il oktyabrın 30-dan etibarən Xocalı ilə Azərbaycanın digər bölgələri arasında əlaqə kəsildi və Xocalı mühasirəyə alındı. Xocalı ilə sadəcə vertolyotla əlaqə saxlamaq mümkün idi. 1992-ci il yanvarın 2-dən etibarən Xocalıda elektrik enerjisi yox idi. Sonuncu dəfə Xocalıya mülki vertolyot yanvarın 28-də, hərbi vertolyot isə fevralın 13-də uçdu, yanacaq və ərzaq apara bildi.²² Şəhərin müdafiəsini əzsaylı mülki müdafiə qüvvələri, Xocalı hava limanının rəhbəri Əlif Hacıyev və yüngül silahlarla silahlanmış 160 könüllü həyata keçirirdi.

1992-ci il fevralın 25-26-da Xocalıda baş verənlər

Xocalıya hücum İran İslam Respublikasının xarici işlər naziri Əli Əkbər Vilayətinin bölgədə olduğu bir vaxtda həyata keçirildi. Fevralın 25-də Bakıda azərbaycanlı rəsmi şəxslərlə görüşən Vilayəti fevralın 27-də Dağlıq Qarabağa getməli, ordan isə Ermənistanla keçməli idi. Qarşılıqlı razılaşmaya görə 27 fevral-1 mart tarixləri arasında üçgünlük atəşkəs elan olunmalı idi.²³ Fəqət fevralın 25-də ermənilərin Xocalıya hücumu atəşkəsin soyqırma çevrilməsinə səbəb oldu.

Bu tarixdə baş verən ikinci mühüm hadisə isə Azərbaycanın Milli Məclisində silahlı qüvvələrin gələcəyi ilə bağlı müzakirələrin aparılması idi. 1991-ci ilin dekabr ayında dağılan SSRİ-nin yerinə Müstəqil Dövlətlər Birliyi (MDB) yaradılmışdı. Rusiya Federasiyası (RF) SSRİ-nin mövcud olduğu bu geniş coğrafiyada nəzarətini itirməmək üçün MDB çərçivəsində tək bir ordunun qurulmasını istəyirdi. 1992-ci ilin fevralında Azərbaycan parlamentində bu məsələ ilə bağlı geniş müzakirələr aparılırdı. Parlamentdə sayca üstün olan müxalifət partiyalarını təmsil edən millət vəkillərinin bu məsələyə qarşı çıxması səbəbindən MDB coğrafiyasında qurulacaq hərbi birliyə Azərbaycanın qoşulmasına dair qanun ləhiyəsi Milli Məclisdən keçmədi. Həmin dövrdə Azərbaycanın prezidenti olmuş Ayaz Mütəllibovun sözlərinə görə, qanun layihəsi Azərbaycan parlamentində müzakirə edildiyi zaman Rusiya Federasiyasının dövlət başçısı Boris Yeltsin ona zəng edərək Qarabağda baş verən hadisələrdə Rusiyanın Azərbaycana verəcəyi dəstək qarşılığında qanun layihəsinin Azərbaycan Milli Məclisindən keçməsinə istəmişdir. Mütəllibovun sözlərinə görə, qanun layihəsi parlamentdən keçmədiyi üçün Rusiya Xocalıda Azərbaycanı cəzalandırmışdır.²⁴

Xocalı soyqırımında Rusiyanın günahlandırılmasına əsas verən digər bir hadisə isə de-fakto Rusiya idarəsi

¹² *Yenə orada*, s. 132.

¹³ Həvva MƏMMƏDOVA, *Xocalı: şəhidlər, şahidlər*, Bakı, 2003, s. 16.

¹⁴ Сванте КОРНЕЛЛ, *Конфликт в Нагорном Карабахе: динамика и перспективы решения*. www.sakharov-center.ru/publications/azrus/az_015.htm.

¹⁵ "Memorial" İnsan Haqlarını Müdafiə Təşkilatının hesabatı. [www.memo.ru/hr/hotpoints/karabah/Hojaly/\(07.03.9205.04.92\)](http://www.memo.ru/hr/hotpoints/karabah/Hojaly/(07.03.9205.04.92)).

¹⁶ BMT-nin İnsan Haqları Təşkilatı. www.hrw.org/legacy/reports/1993/WR93/Hsw-07.htm, (1993).

¹⁷ Səriyyə MÜSLÜM, *Khojaly is Not Dead*, Bakı, Fashioglu, 2007, p. 9.

¹⁸ Həvva MƏMMƏDOVA, *göstərilən əsəri*, s. 10.

¹⁹ "Memorial" İnsan Haqlarını Müdafiə Təşkilatının hesabatı. [www.memo.ru/hr/hotpoints/karabah/Hojaly/\(07.03.92-05.04.92\)](http://www.memo.ru/hr/hotpoints/karabah/Hojaly/(07.03.92-05.04.92)).

²⁰ Səriyyə MÜSLÜM, *göstərilən əsəri*, s. 10.

²¹ Thomas GOLTZ, *Khojaly*, www.elibrary.az/docs/enkhojali/gl3.pdf, (02.03.09).

²² Khojaly, *History, Tragedy, Victims*. www.elibrary.az/docs/enkhojali/gl1.pdf, (02.03.2009).

²³ Həvva MƏMMƏDOVA, *göstərilən əsəri*, s. 21.

²⁴ www.regnum.ru/allnews/223355.html, (26.02.2004).

altında olan MDB-nin 366-cı motoatıcı alayının bu soyqırımında iştirakıdır. Bu alayın Xocalı soyqırımında iştirakı "Memorial" İnsan Haqlarını Müdafiə Təşkilatının hesabatında da təsdiqlənmişdir.²⁵

1988-ci ilin avqust ayında, yəni Qarabağ hadisələrinin qeyri-rəsmi başladığı il Xankəndidə yerləşdirilən və SSRİ dağıldıqdan sonra mDb ordusu olan 366cı motoatıcı alay Qarabağ hadisələrində birbaşa ermənilərə dəstək verirdi. Bu alayın 350 əsgəri və ikinci batalyon komandiri, Ermənistanın indiki müdafiə naziri Seyran Ohanyan erməni idi.²⁶ 366-cı motoatıcı alaydakı əsgərlərin çoxunun erməni olmasının özünəməxsus iki səbəbi var: birincisi, Sovet İttifaqı dağılma mərhələsində olduğu üçün ittifaqa daxil olan respublikalardan bu alaya (bütövlükdə sovet ordusuna), demək olar ki, əsgər göndərilmirdi; ikincisi isə alay erməniləşdirilmişdi.

Xocalıya hücumdan bir gün əvvəl, yəni fevralın 24-də 366-cı motoatıcı alayın komandiri Y. Zarviqorovun əsgərlər qarşısında çıxışı rus əsilli əsgərlərin ermənilərə dəstək vermələrində xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdi. O, çıxışında bu müharibənin "xristian-müsəlman müharibəsi" olduğunu aşağıdakı sözlərlə açıqlamışdı: "Dünyanın islam ölkələrinin nümayəndələri, hərbi müşavirlər Bakıya (?) yığılıb müzakirə edirlər ki, bizim xaçı necə sındırır, əzsirlər. Xristianlara qarşı bir yürüş var. Bu yürüşdə ya dinimizi, şərəfimizi qorumalıyıq, ya da şərəfsizliyi qəbul edib tabe olmalıyıq".²⁷ 366-cı motoatıcı alaydan qaçan türkmən əsilli Ağaməhəmməd Mutif verdiyi açıqlamada qeyd etmişdir ki, Xocalıya hücumda iştirak etmək istəmədikləri üçün iki türkmən əsgəri ruslar və ermənilər tərəfindən döyülmüşdür.²⁸

Y. Zarviqorovun çıxışından bir gün sonra, yəni fevralın 25-də gecə saat 22:00-da Xankəndidə yerləşən 366-cı motoatıcı alay ermənilərlə birlikdə şəhəri üç tərəfdən mühasirəyə alaraq ağır texnika ilə hücumu keçdilər. Xocalıdakı özünümüdafiə qüvvələri şəhəri qorumaq üçün orada qaldı, lakin mülki əhali iki istiqamətdə şəhəri tərk etməyə məcbur oldu.²⁹

■ *Ermənilərin koridor olduğunu iddia etdikləri şəhərin şərq istiqamətində;*

■ *Şəhərdən şimal-şərq istiqamətində. Bu istiqamətdə daha az sayda mülki əhali getmişdir.*

Şəhərdə isə 200-300 mülki əhali qalmışdı. Şəhərin daxilindəki döyüşlərdə ölənlərin dəqiq sayı bilinmir.³⁰ Xocalıya hücum zamanı 63-ü uşaq, 106-sı qadın və 70-i yaşlı olmaqla 613 nəfər öldürülmüşdür. 8 ailə bütövlükdə məhv edilmiş, 487 nəfər şikəst qalmış və 1275 nəfər əsir düşmüşdür. əsir alınanlardan 68-i qadın və 28-i uşaq olmaqla 150 nəfərin yaşayb-yaşamadığı indi də məlum tapmışdır deyil.³¹ Bu hadisədə tükürpədicə məqam bir gecədə bu qədər insanın öldürülməsi ilə yanaşı, öldürülən və ya əsir götürülən qadın, uşaq və yaşlılara mərhəmət göstərilmədən xüsusi işgəncələr verilməsidir.

Şəhərin şərq istiqamətində gedən xocalılar gecə yollarını azaraq meşəni keçib səhər bir neçə könüllü əsgər ilə birlikdə birbaşa erməni kəndi olan Naxçıvanikin üstünə çıxdılar. Bu zaman ermənilər xocalıları atəşə tutdular. Dinc əhali arasında olan azsaylı silahlılar ermənilərə cavab atəşi açsalar da, bu yetərli olmadı, nəticədə, onlar da dinc əhali ilə birlikdə ermənilər tərəfindən öldürüldülər.³²

"Memorial" İnsan Haqlarını Müdafiə Təşkilatının nümayəndələrinə ermənilərin verdiyi məlumatlara görə, Xocalıya hücumdan əvvəl guya onlar dinc əhalinin çıxma bilməsi üçün şəhərin şərq istiqamətində sərbəst koridor saxlamış, bu koridor haqqında Xocalıdakı əhalini məlumatlandırmaq üçün vertolyot vasitəsilə xüsusi vərəqələr paylamış və atəş açmayacaqlarına söz vermişlər. Lakin ermənilər Xocalıda payladıqlarını iddia etdikləri vərəqələrdən nümunələri "Memorial" İnsan Haqlarını Müdafiə Təşkilatının nümayəndələrinə göstərə bilməyiblər. Eyni zamanda təşkilatın nümayəndələri də Xocalıda olarkən bu vərəqələrdən tapa bilməmişdilər. Xocalıdan qaçan dinc əhali də bu vərəqələrdən xəbərdar olmadıqlarını qeyd etmişlər.³³ Bu dəhşətli hadisələrdən bir gün sonra azərbaycanlı jurnalist Çingiz Mustafayevin xarici jurnalistlərlə birlikdə çəkdiyi görüntülər Xocalıdakı dinc əhalinin "sərbəst koridorlarda" necə işgəncələrlə öldürüldüyünü sübut edir. Bu görüntülərdən hətta insan cəsədlərinin də işgəncələrə məruz qaldığı aydın görünür.

Ermənilərin "sərbəst koridor" dediyi yerlərdə nələrin baş verdiyi haqda Qarabağdakı döyüşlərdə rus ordusunun zabiti olmuş Yuri Girçenkonun "Mövcud olmayan dövlətin ordusu" adlı kitabında da məlumat verilmişdir. Y. Girçenko bu haqda yazır: "Ermənilər Xocalıya hücum edəndə mikrofonlarla şəhəri boşaltmaq üçün "sərbəst koridor" ayırıdılar elan etdilər. Xocalıdan qaçan dinc əhalinin yanında OMON-çular var idi. Dinc əhali erməni postlarına yaxınlaşdığı zaman ermənilər ağır silahlardan atəş açdılar.

Ağdamdan olan silahlı azərbaycanlılar bu koridoru qorumaq üçün qarşı tərəfdən hücumu keçdilər, lakin uğurlu bir nəticə əldə edə bilmədilər. Postlarda mövqe tutmuş ermənilər ağır silahlardan dinc əhaliyə atəş açdılar. Onlar dinc əhali arasında olan silahlıları isə xüsusi işgəncələrlə öldürdülər. Böyük, kiçik yaşlı, gənc, qadın və uşaq demədən hər kəsi öldürdülər.

²⁵ Bu fakt Xocalıya hücumda iştirak edən alaydan qaçan əsgərlərin verdiyi ifadələrdə də əksini

²⁶ Həvva MƏMMƏDOVA, *göstərilən əsəri*, s. 132.

²⁷ *Yenə orada*, s. 75.

²⁸ Thomas GOLTZ, *Khojalı*. www.elibrary.az/docs/enkhojali/gl3.pdf (02.03.09), p. 7.

²⁹ "Memorial" İnsan Haqlarını Müdafiə Təşkilatının hesabatı. www.memo.ru/hr/hotpoints/karabah/Hojaly (07.03.9205.04.92).

³⁰ Erməni tərəfi Xocalı şəhərinin daxilində öldürülən dinc əhalinin sayı ilə əlaqədar "Memorial" İnsan Haqlarını Müdafiə Təşkilatına məlumat verməkdən boyun qaçırmışdır

³¹ Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Xocalı soyqırımının on beşinci ildönümü ilə əlaqədar qərarları, 253-IIIQR, (27 fevral 2007).

³² T. VAAL, *göstərilən əsəri*, s. 135.

³³ "Memorial" İnsan Haqlarını Müdafiə Təşkilatının hesabatı. www.memo.ru/hr/hotpoints/karabah/Hojaly/, (07.03.9205.04.92).

Qaçqınlar erməni kəndi Naxçıvanik istiqamətində də ermənilərin silahlı hücumuna məruz qaldılar. Burada da dinc əhali öldürüldü. Xocalı qaçqınlarının bir hissəsi isə Azərbaycan kəndi olan Gülablı istiqamətində getdilər və kəndə çatmadan yolda ermənilər tərəfindən əsir alındılar.

Xocalıların ikinci qrupu əsgəran qəsəbəsinin sol tərəfindən Ağdam istiqamətinə getdi. Onların bir hissəsi ermənilər tərəfindən öldürüldü, digər hissəsi isə əsir alındı. Burada da dinc əhalini qoruyan silahlılar xüsusi işgəncələrlə öldürüldülər".³⁴

Y. Girçenkonun da yazdıqlarından görüldüyü kimi, ermənilərin "keçid koridoru" dediyi yerlərdə dinc əhali amansızcasına öldürülmüşdür. "Memorial" İnsan Haqlarını Müdafiə Təşkilatının hesabatına görə, bu koridordan qaçan mülki əhalinin çoxu əsir alınaraq erməni işğalında olan Pircamal və Naxçıvanik kəndlərinə aparıldı. Bu əsirlərin çoxu o kəndlərdə öldürüldü. Xocalıda əsir alınan mülki əhalinin Xankəndidə saxlandığı yerləri ziyarət edən "Memorial" İnsan Haqlarını Müdafiə Təşkilatının nümayəndələri əsirlərin işgəncələrə məruz qalmalarının şahidi olmuşdular. Onlar əsirlərin vəziyyəti ilə əlaqədar aşağıdakıları qeyd etmişdilər: "əsirlərin xarici görünüşləri onların tez-tez döyüldüyünü və işgəncə gördüklərini sübut edir".³⁵

Həkimlərin tibbi arayışlarına və əsirlikdən geri dönənlərin verdiyi məlumata görə, ermənilər əsirlikdəki insanları işgəncələrlə öldürmüşdülər. Bəzilərinin baş dəriləri soyulmuş, bəzilərinin qulağı, burnu və ya cinsi orqanları kəsilmişdir. Ermənilər qadın, uşaq və yaşlılara mərhəmət göstərməmişlər.³⁶ Xocalıda şəhid olanların cəsədlərinin üstündə aparılan ekspertiza bəzilərinin xüsusi işgəncələrlə öldürüldüyünü sübut etmişdir. Xocalıda şəhid olan 131 nəfərin üzərində aparılan ekspertiza nəticəsində 20 nəfərin qəlpədən, 57 nəfərin güllədən, 11 nəfərin döyülərək, 33 nəfərin xüsusi işgəncələrlə, 10 nəfərin isə üstündən zirehli texnika keçirərək öldürüldüyü təsdiq olunmuşdur.³⁷

Xocalı soyqırımının günahkarları

Xocalı şəhərində həyata keçirilən hərbi əməliyyatdan dərhal sonra 366-cı alayın cinayətdə iştirakının izini itirmək üçün alay tələm-tələsik Dağlıq Qarabağdan çıxarılıb Gürcüstanın Vaziani bölgəsinə aparılmışdır. Bu zaman hərbi texnikanın böyük hissəsi, yəni 9 tank, 4 zirehli maşın, 70 piyada döyüş maşını, 4 "Strela-10" raket qurğusu, 8 top, 57 minaatan və digər silah-sursat erməni birləşmələrinə təhvil verilmişdir.³⁸

Bu hadisə ilə əlaqədar 1992-ci il fevralın 27-də Regional Prokurorluğun Qarabağ ofisi Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 255-ci maddəsinin 3-cü bölməsinə, 70-ci maddəsinin 4 və 6-cı bölmələrinə, 1949-cu il Cenevrə müqaviləsinə və digər beynəlxalq sənədlərə əsaslanaraq cinayət işi açmışdır. 366-cı motoatıcı alayın komandiri Y. Zarviqorov, Nabokiç, Krauel, Lixodey və digərlərinin bu cinayətlərdə iştiraklarına dair sübutlar toplanmışdır. 366-cı alayın komandiri və şəxsi heyətinə qarşı istintaqı tamamlamaq üçün Rusiya Federasiyasının Baş prokuroru V.G. Stepankova 14 dekabr 1992-ci və 28 iyun 1993-cü il tarixlərində iki dəfə müraciət olunmuş və alayın komandirlərinin dindirilməsi tələb edilmişdir. Lakin bu tələbə Rusiya Federasiyasının prokurorluğu tərəfindən cavab verilməmişdir.

Araşdırma qrupunun sədri Y. Zarviqorovu və digər zabitləri dindirmək üçün Tbilisinin Vaziani bölgəsinə gəlmiş, lakin *Xankəndi hərbi qarnizonunun* keçmiş prokuroru *Lazutkin*, Transqafqaz bölgəsinin komandir müavini Seyran Ohanyan müxtəlif cür maneələr törədərək onlardan ifadə alınmasına icazə verməmişlər. Qrupun sədri 366-cı alayın silahlarının erməni tərəfinə verilməsinin şahidi olan zabiti dindirmək istəmiş, amma bu zabit Moskva ilə əlaqə saxlayan sonra ifadə verməkdən imtina etmişdir.³⁹

Aparılan araşdırmalar nəticəsində Xocalıya hücum edən 366-cı motoatıcı alayın əsgər və zabitlərinin adları müəyyənləşdirilmişdir.⁴⁰ Xankəndi şəhərdaxili işlər şöbəsinin rəisi işləmiş Armo Abramyanın, əsgəran rayon daxili işlər şöbəsinin rəisi işləmiş Mavrik Qukasyanın, onun müavini Şaqen Barseqyanın, Dağlıq Qarabağda erməni xalq cəbhəsinin sədri olmuş Vitali Balasanyanın, Xankəndi şəhər həbsxanasının rəisi işləmiş Serjik Köçəryanın və başqa şəxslərin də bu hadisələrdə yaxından iştirak etdikləri müəyyən edilmişdir.⁴¹ Ermənistanın indiki prezidenti Serj Sərkisyanın Xocalı ilə əlaqədar verdiyi müsahibəsindən də aydın olur ki, Xocalıda törədilmiş bəşəri faciənin baş aktyorlarından biri də onun özü olmuşdur.

1992-ci il martın 6-da o dövrdə Azərbaycan Respublikasının prezidenti olmuş Ayaz Mütəllibov Xocalıyı qorumaq üçün lazımi tədbirlər görmədiyindən xalqın təzyiqi altında istefa verməyə məcbur oldu. Əlif Hacıyev dəfələrlə o vaxtkı rəhbərlikdən kömək istəmiş, lakin heç bir yardım ala bilməmişdir. 1992-ci il dekabrın 17-də Xocalının icra başçısı Elman Məmmədov Bakıya bu məzmununda teleqraf göndərmişdi: "Sizi məlumatlandırmaq istərdim ki, erməni və rus hərbi qüvvələri azərbaycanlıların yaşadığı bütün əraziləri işğal etmişdir. Xankəndi və əsgəran arasındakı yolu açmaq üçün ermənilər hər bir vasitəyə əl atacaqlar. Bu səbəbdən sizdən Xocalının müdafiəsinə görə lazımi tədbirlərin görülməsi üçün ciddi addımlar atılmasını gözləyirəm. Sizdən təcili kömək

³⁴ Юрий ГИРЧЕНКО, Армия государство, которого нет. (dekabr 2001). http://zhurnal.lib.ru/g/girchenko_jurij/arm3.shtml,

³⁵ "Memorial" İnsan Haqlarını Müdafiə Təşkilatının hesabatı. www.memo.ru/hr/hotpoints/karabah/Hojaly/, (07.03.9205.04.92).

³⁶ Səriyyə MÜSLÜM, *göstərilən əsəri*, s. 11-12.

³⁷ Həvva MƏMMƏDOVA, *Xocalı: şəhidlər, şahidlər*, Bakı, 2003, s. 19.

³⁸ Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Xocalı soyqırımının on beşinci ildönümü ilə əlaqədar qərarları, 253-IIIQR, (27 fevral 2007).

³⁹ Səriyyə MÜSLÜM, *göstərilən əsəri*, s. 11.

⁴⁰ *Yenə orada*, s. 14.

⁴¹ Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Xocalı soyqırımının on beşinci ildönümü ilə əlaqədar qərarları, 253-IIIQR, (27 fevral 2007).

gözləyirik".⁴² Mütəllibovun mühasirədə olan Xocalının qorunması üçün lazımı tədbirlər görmədiyi məlum olduğu halda, onun Xocalı soyqırımından sonra Rusiyanın mətbu orqanı olan "Nezavisimaya qazeta"ya verdiyi açıqlamada günahı o dövrün müxalifətinin üstünə atması ermənilər üçün ciddi bəhanə mənbəyinə çevrilmişdi.⁴³ Mütəllibovun bu açıqlaması ermənilərin "Xocalı soyqırımı bizim deyil, hakimiyyət davası aparən Azərbaycan müxalifətinin işidir" şəkildə özlərini müdafiə etmələrinə stimül vermişdir. Ermənilər bu tezislərini hətta beynəlxalq təşkilatlarda da dilə gətirmiş və Ermənistan dövlətinin rəsmi tezi kimi təqdim etmişlər.

Ermənilər Xocalıda dinc əhalinin kütləvi şəkildə öldürüldüyünü inkar etmir. Lakin gündəmə fərqli iddialar gətirirlər. Birincisi, Mütəllibovun açıqlamasıdır. Lakin Mütəllibov 2004-cü ilin fevral ayında "Turan" Xəbər Agentliyinə verdiyi müsahibədə ermənilərin onun Xocalı ilə əlaqədar səsləndirdiyi fikirləri təhrif etdiklərini qeyd etmişdir. O bildirmişdir ki, ermənilərin "Xocalı soyqırımını azərbaycanlılar özləri həyata keçirmişdilər" açıqlaması dünyada bənzəri olmayan bir iftiradır: "O vaxt mən ermənilərin iddia etdiyi kimi bir açıqlama verməmişəm. Mən "Azərbaycan Xalq Cəbhəsi Xocalıda yaşananlardan istifadə edərək hakimiyyəti ələ keçirməyə çalışdı" şəkildə bir açıqlama vermişəm".⁴⁴

İkincisi, Xocalının Xankəndinə yaxın ərazidə yerləşməsidir. Ermənilər öz iddialarında Xocalı Xankəndinə yaxın olduğu üçün oranı işğal etdiklərini bildirirlər. Yəni erməni tərəfi heç bir tərəddüd göstərmədən bir Azərbaycan şəhərinin "qorunması" üçün o biri Azərbaycan şəhərini işğal edib orada soyqırım həyata keçirməyi özlərinin haqlı səbəbi olaraq görürlər.

Üçüncüsü isə ermənilər Xocalıda dinc əhaliyə qarşı qırğın törətdiklərini qəbul edirlər, lakin bu qırğının planlı şəkildə deyil, bir qrup başıpozuq erməni tərəfindən həyata keçirildiyini iddia edirlər.

Halbuki, Ermənistanın müdafiə naziri olduğu vaxt ingilis jurnalist Tomas de Vaala müsahibə verən Serj Sərkisyanın Xocalı soyqırımını haqqındakı ifadələri ermənilərin bu soyqırımını planlı şəkildə həyata keçirdiklərini ortaya qoyur. Sərkisyan T. Vaala Xocalı ilə əlaqədar aşağıdakı məzmununda müsahibə vermişdi: "Biz bu məsələdə yüksək səslə danışmaq istəmirik. Xocalıya qədər Azərbaycan bizim dinc əhaliyə hücum edə biləcəyimizi düşünmürdü, yalnız Xocalıda biz bu düşüncəni dəyişdirdik. Bundan başqa, Xocalıya hücum edən birliklərin Sumqayıt və Bakıdan qaçan ermənilərdən yaradıldığını da nəzərə almaq lazımdır".⁴⁵ Sərkisyanın da ifadəsindən görüldüyü kimi, ermənilər Xocalıdakı dinc əhalini öldürməyi əvvəlcədən planlaşdırmış və azərbaycanlılara qarşı nifrəti olan Sumqayıt və Bakı ermənilərindən xüsusi bir "intiqaam dəstəsi" yaratmışdılar. Sumqayıt və Bakıdan qaçan ermənilərin azərbaycanlılara qarşı nifrət hissələri Xocalıda mühasirədə olan xalqa qarşı özünü büruzə verdi.

"Nə üçün ermənilər dinc əhalini öldürüblər" sualına bu bölgə üzrə ekspert Svante Kornell belə cavab verir: "Erməni tərəfinin iki mühüm hədəfi var idi: birincisi, dinc əhalinin öz torpaqlarını bir daha geri dönməyəcək şəkildə tərk etməsi". Bugünkü Qarabağ ermənilərinin "azərbaycanlılar Qarabağa geri dönməz" iddiaları Kornellin bu fikrini illər sonra təsdiq edir.

Kornell cavabını bu cür tamamlayır: "İkinci məqsəd dinc əhalini qorxutmaq yolu ilə Xocalıdan sonrakı ərazilərin işğalını asanlaşdırmaq və dinc əhalinin erməni işğalına qarşı müqavimətini qırmaq idi".⁴⁶ Xocalıdan sonra erməni işğalının sürətlənməsi və Dağlıq Qarabağ ərazilərini aşaraq ətraf rayonlara keçməsi Kornellin bu fikrini də təsdiq edir.⁴⁷

Xocalı soyqırımını beynəlxalq sənədlərdə

Xocalıda ermənilərin törətdikləri soyqırım sadəcə "Memorial" İnsan Haqlarını Müdafiə Təşkilatının hesabatında, Xocalıdan qaçan dinc əhalinin dağlardakı cəsədlərinin görüntüsünü çəkən jurnalistlərin və şahidlərin məlumatlarında əksini tapmır, eyni zamanda, BMT-nin İnsan Haqları Təşkilatı tərəfindən də təsdiqlənir. Lakin Ermənistan hələ də Xocalı haqqında fərqli fikir formalaşdırmaq üçün təbliğat aparmaqdadır. 1997-ci il martın 3-də Ermənistanın BMT-dəki təmsilçisinin bu ali qurumun rəhbərliyinə yazdığı məktub və 2009-cu il fevralın 16-da Ermənistanın Xarici İşlər Nazirliyi tərəfindən Xocalı ilə əlaqədar verilən açıqlama⁴⁸ Ermənistan tərəfinin çürüdülmüş iddiaları təkrar-təkrar gündəmə gətirdiyinə işarədir.

1997-ci il martın 24-də BMT-nin İnsan Haqları Təşkilatının direktoru Holli Kartnerin Ermənistanın BMT-dəki təmsilçisi Abruianın Xocalı haqqındakı məktubuna cavabı Xocalı soyqırımının kimlər tərəfindən törədildiyinə dair beynəlxalq səviyyədə bir sübutdur.⁴⁹ Kartner cavab məktubunda yazır: "Xocalıda yaşananlar və Xocalıdan köçən azərbaycanlıların ifadələri sizin "Xocalı qətliamını Azərbaycan Xalq Cəbhəsi törətmişdir" iddialarımızı dəstəkləmir. Bundan başqa, sizin məktubunuzda bilərək və ya bilməyərək bizim qəbul etmədiyimiz

⁴² "Xocalının səsi" qəzeti, 26. 02. 1999.

⁴³ "Независимая газета", 02. 04. 1992.

⁴⁴ "Turan" Xəbər Agentliyi, 26. 02. 2004.

⁴⁵ T. VAAL, *göstərilən əsəri*, s. 135.

⁴⁶ Сванте КОРНЕЛЛ, Конфликт в Нагорном Карабахе: динамика и перспективы решения. www.sakharov-center.ru/publications/azrus/az_015.htm.

⁴⁷ Xocalıdan sonra Azərbaycan torpaqlarının işğal tarixləri aşağıdakı kimidir: 1992-ci il 7 may Şuşa; 1992-ci il 18 may Laçın; 1993-cü il 2 aprel Kəlbəcər; 1993-cü il 23 iyul Ağdam; 1993-cü il 23 avqust Füzuli; 1993-cü il 23 avqust Cəbrayıl; 1993-cü il 31 avqust Qubadlı və 1993-cü il 29 oktyabr Zəngilan.

⁴⁸ Khodjalu cornerstone of Azerbaijanian misinformation policy, www.panarmenian.net/news/eng/?nid=28688, (16.02.2009).

⁴⁹ Response to Armenian Government, Letter on the town of Khojaly, Nagorno-Karabakh. www.hrw.org/en/news/1997/03/23/response-armenian-government-letter-town-khojaly-nagorno-karabakh, March 24, 1997.

iddiaları "biz dəstəkləyirik" kimi verməyiniz də bizləri narahat etmişdir.

Biz hələ də Xocalıda dinc əhalinin öldürülməsində Qarabağ ermənilərinin məsuliyyət daşdığını düşünürük".

Nəticə

Qarabağın işğalından sonra Azərbaycanın bir çox şəhər, kənd və qəsəbəsində olduğu kimi Xocalıda da ermənilər yerləşdirilmiş və şəhərin adı dəyişdirilərək "İvanovka" qoyulmuşdur. Xocalı sadəcə bu günün deyil, XIX əsr və XX əsrin əvvəllərində indiki Ermənistan və Qarabağdakı bir çox Azərbaycan torpaqlarının taleyini yaşamaqdadır. Ermənilərin Xocalıda insanları öldürmək üçün istifadə etdikləri metodlarla 1905-1906, 1918-1920-ci illərdə istifadə etdikləri metodlar eynidir. Bu səbəbdən Xocalı soyqırımını sadəcə 1992-ci ilin 25-26 fevralında yaşananlar miqyasında görmək düzgün deyil.

Ermənilərin Qarabağda soyqırım törətmək məqsədləri hələ 1988-ci ildə Dağlıq Qarabağda yaşayan separatçı ermənilərin ayrılmaq tələblərinə dəstək vermək üçün İrəvanda keçirilən mitinqlərdə özünü göstərmişdir. Həm bu məqalədə, həm də buraya daxil edə bilmədiyimiz sənədlərdə Xocalıda soyqırımı həyata keçirənlərin kimlər olduğu bir daha aydın şəkildə görünür. Lakin bu qanlı cinayətləri törədənlər hələ də azadlıqda gəzirlər. Bu cinayətkarlar cəzalandırılmaq əvəzinə, əksinə prezident və ya müdafiə naziri postları ilə mükafatlandırılırlar. Unutmaq lazım deyil ki, bu, gələcəkdə yeni soyqırımlar həyata keçirmək üçün erməniləri cəsarətləndirir.

Abstract:

Although historically Armenia was totally Turkish land till 1918 and approximately half of its population was Turkish in the beginning, nowadays there is no Turk living in Armenia. Armenia purposefully began the ethnic cleansing towards Turks or more accurately, the withdrawal of Turks from these lands in 1800 and continued this process in 1905, 1918, 1948, and 1988. This process began when none of the states respected the territorial integrity of Armenia, when Armenia didn't cooperate with other external powers and when Armenia was not a threat for them. Afterwards this activity of Armenians pulled off the territory of Armenia and overturned to the genocide activity. Khojali genocide of 25-26 February 1992 was not only one genocide act of Armenians. It was a part of their policy towards the peaceful people of the South Caucasus starting from 19th century. The current president of Armenia Serzh Sargsyan steadfastly confessed this genocide towards the peaceful people of the South Caucasus during the reportage with Thomas de Waal. Besides the president of Armenia Serzh Sargsyan, Defense Minister of Armenia Seyran Ohanyan also participated in Khojali genocide. These two leaders were awarded instead of being punished for these actions.